
*s kint az országos panaszkönyvbe –
száll csuklómra csillagok örve
kiszakad a fobász az árva
hogy egy bolond százat csinálna
a száz pedig milliót*

(Elhullt bolondok nyomában)

Rózsafalvi Zsuzsanna

MIKSZÁTH KÁLMÁN ESETE A MAGYAR REGÉNYÍRÓKKAL

Mikszáth a halálát megelőző években egyszerre volt munkakapcsolatban a Franklin Társulattal és a Révai Testvérekkel, ugyanis 1904-től a Vasárnapi Újság főmunkatársa lett, s a Franklin Társulat, a lap kiadója közölhette műveit elsőként, ám régi felfedezőjével és egykori kiadójával is megőrizte a jó viszonyt.¹ Révai Mór János visszaemlékezéséből tudjuk, hogy Mikszáthot a Révaival kötött életműszerződés felbontására anyagi okok kényszerítették. Mikszáth ugyanis köztudottan írásaiból élt, s a Franklin-Társulat anyagilag kedvezőbb feltételeket biztosíthatott számára, hiszen írásait folyóiratokban, heti folytatásokban, és könyvformátumban egyaránt megjelentették. De Mikszáthnak nemcsak anyagi szükséglet volt a lapokban való publikálás. Mind felesége, mind a kortársak feljegyzéseiből tudjuk, hogy története gyakran az olvasói visszajelzések hatására is alakultak. Ismeretes, hogy mennyire fontos volt a szerző életében a korszak legnépszerűbb, s legszínvonalasabb enciklopédikus hetilapja, a *Vasárnapi Újság*, mely utolsó évtizedének legfontosabb műveit – pl. *A Noszty fiú esete Tót Marival-t* vagy *A fekete várost* közölte. Az, hogy Mikszáth végül a Franklin-Társulat munkatársa lett, jobbára a lap főszerkesztőjének, Nagy Miklósnak volt köszönhető. Ám Nagy Miklós 1905-ben bekövetkezett halálát követően többször konfliktushelyzet alakult ki mind Mikszáth és a Franklin-Társulat, mind a két irodalmi részvénytársaság, a Révai és a Franklin között. Ez a momentum nem is érdemelne különösebb figyelmet, ha nem veszélyeztette volna Mikszáth nem egy művének kiadását, s nem befolyásolta volna a negyvenéves írói jubileum alkalmából kiadott életműsorozatot. Ám különösen mégiscsak a Mikszáth által szerkesztett *Magyar Regényírók képes kiadása* című sorozat születését, alakulását és utóéletét predesztinálta. E kiadványsorozat

történetének rekonstruálása főként egy máig feldolgozatlan peranyag nyomán lehetséges, melyet „kézirat gyanánt” adott ki a Révai Testvérek 1912-ben. *A Révai–Franklin per* címmel közzétett dokumentumgyűjtemény az 1911 novemberében kezdődött és 1912 júniusában befejezett per folyamán gyorsírással lejegyzett megnyilatkozásokat tartalmazza.

A per hátterében az állt, hogy Révaiék megszerezték a Légrády Testvérektől a náluk megjelent Mikszáth műveknek kiadói jogát – csakhogy korlátozott lehetőséggel. Így ír erről Révai Mór János emlékirataiban: „Kisült utóbb, hogy Mikszáthnak a Franklin-Társulattal van egy szerződése, mely ennek a társaságnak 1902 július 1-től kezdődőleg biztosította Mikszáth Kálmán egész írói működésének kizárólagosságát. Az a sajátos helyzet állott tehát elő, hogy ha Mikszáth munkáiból ki akarunk valamit adni, amibe feltétlenül jogunk van, 1906-ig. Mikszáth csak az esetre adhat nekünk kéziratot, ha erre a Franklin-Társulat beleegyezését előzetesen megkapja, amint ez az alábbiakból ki fog tűnni. A Franklin-szerződésben természetesen gondoskodva van arról is, hogy a Légrádyék 1905 december 31-ig jogosítottak Mikszáth műveinek kiadására, de megvan állapítva az is, hogy amennyiben ők ezzel a joggal élni nem kívánnak, akkor elsősorban a Franklin-Társulatot tartozik a szerző munkával megkínálni.”² A zavarosnak tűnő jogi helyzet kialakulásának okáról Révai sem tud bizonyosat, mi több, talányosnak nevezi, miért kellett már 1902-ben arról rendelkeznie Mikszáthnak, hogy ha Légrádyék felbontják az életműszerződést, mely más kiadóra szálljon át a kötetközlés joga.

Minden valószínűség szerint anyagi szempontot tartott szem előtt Mikszáth már akkor is, amikor a Révait elhagyva a Légrádyval szerződött, majd tőlük is megváltván a Franklinnal kötött megállapodást. A szerző döntése egyúttal újságírói tevékenységével is összefüggésbe hozható. A *Pesti Hírlaptól* távozván Az *Újsághoz* csatlakozott, majd a *Vasárnapi Újság* főmunkatársa lett. Ez utóbbi lappal kötött szerződésben benne foglaltatik, hogy műveinek kizárólagos kiadásának jogáért cserébe havi fixumot kap. Ezt erősíti meg a lap 1904 januárjában megjelent közleménye is, miszerint: „Mikszáth Kálmán kitűnő írónk mint főmunkatárs működik közre a »Vasárnapi Újságba« írja nagybecsű szépirodalmi új közleményeit, regényeit, elbeszéléseit, tárcacikkeit.”³

A Franklin a lap főmunkatárssága mellett egy másik nagy feladattal is megbízta a szerzőt: a *Magyar regényírók* szerkesztésével. E vállalkozás – s főként a Mikszáth személyére vonatkozó megállapodás – vezetett perhez a két kiadó között.

A Révai 1911 novemberében indított keresetet a Franklin ellen, melynek nem kizárólagos, hanem először fő-, majd részbeni tárgya volt a sorozat ügye, mely nagyrészt Mikszáth szerkesztői munkáját illette.⁴

A *Magyar Regényírók* megszületése előzményekre nyúlik vissza, ugyanis Révaiék egy *Klasszikus Regénytár* című kötetsorozatot terveztek, melyben külföldi

regények magyar fordításai jelentek volna meg. A Franklin azonban egy szintén külföldi regényekből összeválogatott, konkurens sorozat kiadását fontolgatta, mely nagyban csökkentette volna Révaiék gyűjteményének eladhatósági és anyagi sikerét. Még 1904-ben, többszöri tárgyalás után sikerült a két kiadónak egyességet kötnie. Így jött létre 1904. április 8-án egy olyan megállapodás, melyben a Franklin arra kötelezte magát, hogy az 50 kötetes Révai sorozatból átvesz 22 500 kötetet terjesztésre, s ezért cserébe, de természetesen csak később, kiadhatja saját külföldi regénysorozatát. Csakhogy kis idő múltával a Franklin-Társulat belátta, hogy a piac nem igényel két ilyen sorozatot, így arra a döntésre jutott, hogy kiadja *Magyar Regényírók* című gyűjteményét, melyben a hazai irodalom klasszikaiból válogat. A Révai Testvérek támogatta e tervet, mivel egyrészt a konkurencia megszűnését, másrészt pedig anyagi hasznot remélt a 60 kötetes magyar regénysorozatból, hiszen terjesztés céljából 90 000 kötetet kapott volna. Ennek szerkesztése, valamint az egyes művek elé kerülő előszavak megírása volt. Mikszáth feladata, aki nagyon jó esztétikai érzékkel válogatta ki regényirodalmunk legjavát.

A Révai Kiadó mégsem volt elégedett az eredménnyel, s a Franklint több okból is perelte. Az előfizetői prospektuson több, Mikszáth személyéhez kötődő ígéret volt olvasható, mely a sorozat megjelenésekor, Mikszáth halála miatt vagy nem, vagy csupán részben teljesült, s a közreadás is késett. „*E kiadványnak 1904. szeptember haváról kezdődőleg félévi időközökben közrebocsátandó 12, öt-öt kötetes sorozatban kellett megjelennie, úgy hogy az utolsó sorozat 1910 első felében bocsátassék közre.*”⁵ – nyilatkozta a bíróságnak Révai Mór János, s azzal a panasszal élt, hogy még mindig hiányzik két teljes félévnyi anyag. A szerződésszegés legfontosabb okaként azt nevezte meg, hogy a Franklin a *Magyar Regényírók* előfizetői prospektusában ígéretet tett egy „*új Mikszáth regény*” közlésére. A felhívás e pontja – Révaiék szerint – sokak számára vonzóvá tette a sorozatot, mivel a többi kötet inkább klasszikusnak, mintsem igazi sikerkötetnek volt mondható. Érvelésük szerint, Mikszáth neve garancia volt egy kiemelkedő, esztétikai és nyelvi szempontból igényes mű megalkotására, mely ugyanakkor piacképesebbé tette volna a sorozatot. A Révai Testvérek a per elsődleges okaként, s a várt haszon elmaradásául e körülményt nevezi meg, de emellett még számos mást, melyet az ítélelhozatalkor a bíró így összegzett „*Ami elsősorban a Mikszáth Kálmán féle új regény kérdését illeti, úgy e tekintetben a felperes arra hivatkozott, hogy a prospektus dőlt betűkkel, feltűnő módon említi meg azt a regényt, mint a gyűjtemény legbecselesebb kötetét. Mikszáth nevének ilyen kiemelése – mondja a kereset – korántsem a véletlen műve, hanem előzetes, hosszas megbeszélések eredménye. A kiadvány összeállítása nem volt szerencsés, sok régi, elavult, értéktelen, méltán elfeledett regény vétetett abba fel, a kiállítás nem volt megfelelő, az illusztrálás egészen gyarló volt, hiányzott az egész kiadványból az aktualitás és érdekesség. Ilyen körülmények közt különös súlyt fektettünk arra, hogy a*

kiadványnak legyen legalább egy oly kötete, amely a közönség figyelmét feléje tereli. Ezt a vonzóerőt véltük Mikszáth Kálmánban feltalálni, akinek neve, népszerűsége egymaga is képes volt biztosítani a vállalat sikerét, ezért kötöttük ki azt, hogy a munkában Mikszáth Kálmán egy új művének kell szerepelnie és ezért állapotunk meg abban, hogy a prospektusnak kiemelkedő módon kell arra a közönség figyelmét felhívni.’⁶

A fenti idézet két irányba vezet, egyrészt érinti az újonnan megjelenő Mikszáth regény problematikáját, másrészt a sorozat válogatásának és formájának minőségét. A per pikantériája, hogy a kereset az „új regény” szintagma alperes és felperes általi különböző értelmezéséből származott. Révaiék szerint az „új regény” elmaradása, mely Mikszáth halálával, illetve a hagyaték feltárásával vált számukra véglegessé, számos előfizetőtől fosztotta meg őket, s ezért a Franklint tették felelőssé, hiszen az 1905-ös év után két nagyobb lélegzetvételű mű is megjelent a *Vasárnapi Újság* hasábjain: *A Noszty fiú esete Tót Marival* és *A fekete város*. Ám a Franklin által ígért „új mű” a *Magyar Regényírók* számára elmaradt. Révaiék szerint mulasztás terheli a Franklint, hiszen bármelyik művet első közlésként – folyóiratban való megjelentetés helyett – bevehették volna a sorozatba. A Franklin szerint elmaradásról szó nem lehet, hiszen bekerült a válogatásba *A Noszty fiú esete Tót Marival*, mely Mikszáth egy *újabb* megírt regénye. Vitatta tehát az „új regény” Révai féle értelmezését, mivel az erre vállalt kötelezettség nem kiadatlan, addig még soha nem közölt regény megjelentetésével azonos. Újnak lehet tekinteni olyan művet is, amely már folyóiratban igen, ám kötetben még nem jelent meg. Révai támadta e felfogást, s a kortárs nyelvészek véleményének meghallgatását kérte a bíróságtól az új szó konnotációiról. A Franklin-Társulat védekezését arra építette fel, hogy a Mikszáthtal kötött szerződés az író minden művét elsőként a *Vasárnapi Újság* volt hivatott közölni, s így a Révaiak általi értelmezést soha nem is vállalhatták volna fel. Ám a mulasztás vádját a Franklin-Társulat más oldalból is cáfolni kényszerült. Révainak tudomása volt egy új regénytervről, melynek címe *Báró Károlyi István* lett volna.⁷ A kiadó vezetője a következőket vallotta erről a bíróságon: *„...Mikszáth Kálmán ismételtén közölte velem azt, hogy ő egy egykötetes regényt ír, amely a Franklin-Társulat kiadásában, tehát nyilván a Magyar Regényírókban fog megjelenni. Közölte velem ennek a regénynek a címét is. Ennek a regénynek a címe »Báró Károlyi István« lett volna, tárgya egy u.n. ál-Károlyi története, aki – ha nem tévedek – a XVII. Században, a nagy-hírű Károlyi – családnak egyik ivadéka képében, Európa-szerte feltűnt...’⁸* Révai Mór János a továbbiakban arra hívta fel a figyelmet, hogy nemcsak a saját, hanem az olvasóközönség vélekedése is ez volt, hiszen e tervezett regényről a *Budapest* című lap 1909. júniusi száma is cikkezett. E terv mellett meg kell említenünk egy másik művet is, melyre a per során szintén történik utalás. Van ugyanis Mikszáthnak egy elkezdett, de töredékben maradt regénye, melyet mint közjogi regényt emleget a szakirodalom, s amelyből *Az amerikai menyecskét*, azért hogy

az amerikai olvasók megismerjék Magyarország közjogi állapotát.⁹ E két regénytervre hivatkozva is mulasztásról beszél Révai, ugyanis – szerinte – Mikszáthot az alperesnek jobban kellett volna munkára – különösen e kettő befejezésére – ösztönöznie.

A bíróság ítéletében a felperes keresetét az „új regényre” vonatkozóan elutasította. A fentiek alapján világosan körvonalazódik a bíró azon véleménye, mely szerint egy író nem lehet műalkotások gyártására kényszeríteni. Másrészt, a Franklin-Társulat azért sem vonható felelősségre, mert az író halála közbeszólt a kötelezettség teljesítésében. Végezetül: „*Magában a prospektusban használt »új regény« kifejezésből a feleknek arra a szándékára, hogy Mikszáth megírandó regényét legelőször a Magyar Regényírókban kell publikálni, határozott következtetést levonni nem lehet.*”¹⁰

A másik, Mikszáth személyével kapcsolatos, a per alapjául szolgáló indok a szerkesztés minősége ellen emelt kifogást. Révai azt nehezményezte, hogy a *Magyar Regényírók* sorozatának minden szerzőjéről Mikszáth Kálmánnak kellett volna előszót írnia, azonban nem mindegyik bevezető készült el, fél tucat megírására a szerkesztőnek már nem maradt ideje. A bíróság a Franklint e panaszt sem találta jogosnak, tekintettel arra, hogy a harminc elkészült tanulmányhoz viszonyítva ez a hiány csekélynek minősül, s ráadásul nem is a kiadó hibájául, hanem szintén a szerző sajnálatos halálának tudható be. A kiadó Schöpflin Aladárt – aki ekkor már a *Vasárnapi Újság* irodalmi rovatának szerkesztője volt – kérte fel az elmaradt bevezetők megírására, s ezzel párhuzamosan a következő előlapot illesztette a Mikszáth halála után kiadott kötetek elé: „*Mikszáth Kálmán, a »Magyar Remekírók« szerkesztője meghalt, mielőtt a vállalat befejeződhetett volna. Ügyszólván utolsó munkája volt a gondoskodás erről a vállalatról, mellyel nagyon szeretett foglalatoskodni. Az összes kötetek sajtó alá rendezésével még el tudott készülni, úgy hogy a kötetek, bár halála után, de teljesen az ő szerkesztése szerint jelennek meg. A bevezető életrajzokat azonban már nem készíthette el. Verseglybe belefogott, csaknem teljesen meg is írta, ezt a töredéket, mely a nagy írónak legutolsó kézírata, közöljük e kötet élén, kiegészítve a szükséges pótlással. Eötvös Józsefhez, Gyulai Pálhoz, Gárdonyi Gézához, Werner Gyulához, nem különben Mikszáth Kálmánhoz Schöpflin Aladár írja a bevezetéseket.*”¹¹

Ami a kötetek összeválogatása elleni kifogást illeti, az még ma is vita tárgya lehetne, mint ahogyan a kortársak véleménye sem egyezett e tekintetben. A legelfogadhatóbb Császár Elemér azon vélekedése, miszerint többnyire magyar regényirodalmunk legjava került bele a válogatásba, ám néhány szerző, pl., Podmaniczky Frigyes, Beniczkyné Bajza Lenke kimaradása jót tett volna a sorozatnak.¹² Ám megkerülhetetlen Szini Gyula *Hétfeli* megnyilatkozása, ki nagy jól megértette a sorozatot létrehozó célt, azt, hogy a magyar regényirodalom alakulásának történetét kapják az olvasók. „*A magyar regény történetét még nem írták meg, pedig milyen érdekes lett volna az eszmék és ízlések hullámainak figyelemmel kísé-
rni*

Versegly Ferenctől és Fáy András »Bélteky-házától« az első magyar regénytől kezdve Jókaiig és Kemény Zsigmondig, a magyar regény két pharosáig és tőlük a mi korunk és ízlésünk képviselőiig. Amit esztétikusaink és krónikásaink elméletileg elmulasztottak, azt a Franklin-Társulat gyakorlatilag készül megvalósítani. Adja a történetét legszebb példáival harmincnégy magyar ötvennégy munkájával...»¹³

Tehát nemcsak esztétikai, hanem irodalomtörténeti szempontok is vezérelték Mikszáthot a válogatásban, s az utókor felől nézve is, nagyon jó érzékkel találta meg a legszínvonalasabb kortárs szerzőket. Szini Gyula kritikája a tekintetben is figyelemreméltó, hogy az egyetlen, amely nem kifogásolja Iványi Ödön és Bródy Sándor jelenlétét a sorozatban Fáy András vagy Gyulai Pál mellett.

A perben érintőlegesen – de nem kereseti pontként – szóba került a Mikszáth jubileumi kiadás ügye.¹⁴ Azért is fontos megemlíteni e momentumot, mert majdhogynem Mikszáth és a *Vasárnapi Újság* szakítását eredményezte.

A Révai Kiadó támogatásával egy irodalmárokból álló csoport szervezte a jubileumi ünnepségsorozatot, melynek része volt az életmű egészének kiadása. A kiadó az előfizetésekből befolyt összeggel az ünnepségsorozatot támogatta olyan formán, hogy annak tiszta hasznát átutalta a szervezőbizottságnak, s saját bevétele csak a könyvterjesztői forgalomba kerülő kötetekből származott. Mikszáth a sorozat darabjainak kiválasztásában és hitelesítésében maga is részt vett, s úgy rendelkezett, hogy a sorozat darabjaiba bekerüljenek a *Vasárnapi Újság*ban közölt írásai, így két nagyregénye, *A Noszty fiú esete Tót Marival* és *A fekete város* is. Csakhogy ez utóbbiak kiadására a Franklinnak kizárólagos joga volt. A Révai Kiadó megkereste a Franklint Mikszáth kívánságával, s egy korrekt üzleti ajánlatot tett. A 25 kötetesre tervezett sorozatból öt kötetet tettek ki a Franklinnál, a *Vasárnapi Újság*ban megjelent művek – regények és elbeszélések –, míg Révai a további húsz kötetet adta volna. A Franklin részesedése ennek arányában 5:25-höz lett volna. A Franklin azonban nem fogadta el az ajánlatot, s egy 50–50%-os részesedési tervvel válaszolt, amit azzal indokolt meg, hogy Mikszáth ezután megjelenő műveinek ő a tulajdonosa, s ezeket a jubileumi sorozat folytatásaként utólagosan juttatják el az olvasókhöz, tehát a jelenlegi arány nem a valós helyzetet mutatja. A Révai természetesen elállt a további tárgyalásoktól, nem fogadhatta el e feltételeket. A Franklin válasza erre az volt, hogy megpróbálta megakadályozni a jubileumi kiadás megjelenését. König Gyula vezérigazgató azt fontolgatta, hogy a Mikszáth által szerkesztett *Magyar Remekírókat* fogják jubileumi sorozatként hirdetni és terjeszteni, melyből az ünnepség tiszteletdíjai származnak majd. Révai Mikszáthoz fordult segítségért, aki tisztán látta, hogy az ünnepségsorozat ilyen alakulása botrányt eredményezne. Levélben szólította fel König Gyulát, hogy amennyiben nem áll el szándékától, azonnal kilép a *Vasárnapi Újságtól*, s megszakítja *A fekete város* közlését. S bár a Franklin rögtön elállt tervétől, arra azonban nem volt hajlandó,

hogy a *Vasárnapi Újság*ban megjelent regényeket és novellákat a Révai rendelkezésére bocsássa a jubileumi kiadáshoz. A Révai persze erről a hiányosságról tájékoztatta az olvasókat, ugyanis Rubinyi Mózes, aki ifj. Mikszáth Kálmán segédletével gondozta a kiadási munkálatokat, s a sorozathoz egy saját kötetet, a *Mikszáth Kálmán élete és művei* címűt csatolt, a szerzőről készült bibliográfiájában felhívja a figyelmet a náluk meg nem jelenhetett művekre.

A kötetek közreadását a Franklin nyilván üzleti okokból tagadta meg, ám az sem kizárt, hogy nem bocsátotta meg sem Mikszáthnak, sem a kiadónak a Jókai biográfiát, ami a szerződés szerint őket illette volna meg elsőként, s a *Vasárnapi Újság*ban kellett volna napvilágot látnia, ám amely helyettük Révaiék tulajdonába került.

A bíróság mind a késedelem, mind az elmaradt új regény, mind pedig az előszavak tekintetében vétkesnek találta a Franklin-Társulatot. A *Magyar Regényírók* is hiánytalanul megjelent 1912 végéig, s hat kötetbe Mikszáth meg nem írt előszavai helyett Schöpflin Aladár igen színvonalas bevezetői kerültek. A gyűjteményt kézbe véve ma már azt sem értjük, a kötetek küllemében Révaiék mi kifogásolnivalót találtak. Mindenesetre számos, mára már – nemegyszer indokolatlanul – elfeledett magyar regény egyetlen kiadását tartalmazza a sorozat. Az a sorozat, mely szintén feledésbe merült.

JEGYZETEK

1. RÉVAI Mór János: *Írók, könyvek, kiadók*, II. k., Bp., 1920. 205. oldal
2. U.o. 175–204. oldal
3. *Szerkesztőségi Mondanivaló, Vasárnapi Újság*, 1904., 1.szám, 12. oldal
4. A sorozat ügye mellett a Franklin és a Révai által kiadott kiadványok, lexikonok, s más gyűjteményes munkák okozta konkurálás is szóba került.
5. *A Révai–Franklin per*, Bp., 1912. Révai Kiadó, 13. oldal
6. U.o. 189–190. oldal
7. Erről a töredékről bővebb információk PRAZNOVSZKY Mihály: *Mikszáth regénytöredéke: Az Amerikai menyecske* című cikk bevezetőjében olvashatunk. In.: *Mikszáth emlékkönyv*, Szerk.: FÁBRY Anna, Horpács, 1997, Mikszáth Kiadó 147–154. oldal
8. *A Révai–Franklin per*, Bp., Révai Kiadó, 71–72. oldal
9. Erről bővebben a már idézett PRAZNOVSZKY Mihály: *Mikszáth regénytöredéke: Az amerikai menyecske* című írásában
10. *A Révai–Franklin per*, Bp., 1912., Révai Kiadó, 190. oldal
11. A fenti idézet a sorozat VERSEGHY Ferenc: *Gróf Kaczaifalvi László...* című, 1911-es kötet előzékén található
12. CSÁSZÁR Elemér: *Magyar Remekírók, Egyetemes Philologiai Közöny*, 1905, 334–337. oldal és 1907. 419–420. oldal
13. SZINI Gyula: *Magyar Remekírók, Hét*, 1904. okt. 2., 646–644. oldal
14. Érintőlegesen – csak a perre vonatkozóan –, s nem a teljesség igényével szólok erről, hiszen több írás is foglalkozik e témával, mi több a jubileumi kiadás utolsó kötete is.